

Ragnar Bentzel

1917–2005

Ragnar Bentzel hade inga ovänner. Han hade en sällsynt läggning för humor, självironi och vänlighet. Han intervjuades en gång på 1980-talet av en journalist som kallade honom för ”demonprofessor”. Längre från verkligheten kan man inte komma. Journalisten hade sett den yviga, vita kalufsen och dragit fel slutsats.

När Bentzel – vännerna kallade honom Naja – tillträdde professuren i Uppsala 1966 ändrades hela stämningen vid Nationalekonomiska institutionen. Där hade den charmige och råbegåvade Tord Palander styrt enväldigt och erratiskt. Ragnar Bentzel tillförde trygghet.

Det mest utpräglade draget hos honom var prestigelösheten. Han kunde berätta dråpliga historier om sina egna tillkortakommanden och löjliga situationer han hamnat i. Det gjorde han aldrig om andra, bara om sig själv. Märkligt nog förenades detta drag med en viss osäkerhet, trots att han var, som det heter, trygg i sig själv. Allt detta kombinerades med ett sällsynt skarpsinne och en djup vetenskaplig begåvning. Hur blir man sådan? Kanske finns några ledtrådar i uppväxten.

Ragnar Bentzels far, Hjalmar Bentzel, kom från en mjölnarläkt i Skåne. Han flyttade som ung till Göteborg där han etablerade sig som grosshandlare i spannmål. Han blev framgångsrik. Två år före Ragnars födelse, 1917, köpte han en stor egendom, Hulan, i Aspen i Lerums kommun utanför Göteborg. Han utvecklade herrgården genom köp av skog, såg och åkermark. Läget just utanför Göteborg gav upphov till ansenliga värdestegringar.

Ragnar var ett av fyra syskon i denna välbärgade familj. Han gick på latinläroverket i Göteborg, där han vid sidan av studierna ägnade sig åt friidrott samt – inte utan framgång – bandy och tennis. Tennis fortsatta han med ända tills en höftoperation sent i livet satte stopp.

Licentiatexamen avlades 1947 vid 28 års ålder. Han disputerade 1953 och utnämndes 1959 till professor vid Handelshögskolan i Stockholm. Bentzel lämnade professuren där 1961 för att bli chef för Industriens Utredningsinstitut (IUI) där han stannade tills han kallades till professuren i nationalekonomi vid Uppsala universitet 1966. Han valdes in i Kungliga Vetenskapsakademien 1972 och var under 15 år sekreterare i Ekonomipris-kommittén. Ragnar Bentzel dog 2005, 86 år gammal.

1. Lic-avhandlingen

Ragnar Bentzels vetenskapliga produktion omfattar statistisk och eko-

VILLY

BERGSTRÖM

är docent i nationalekonomi disputerad vid Uppsala universitet och har bl a varit chef för Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning (FIEF).
villy.bergstrom@comhem.se

Denna uppsats är en förkortad version av Bergström (2009), ”Ragnar Bentzel: Forskaren, handledaren, vännen”, i Henrekson, M (red), *IFN-IUI 1939–2009. Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*, Ekerlids förlag, Stockholm.

nometrisk teori, ren ekonomisk teori, doktrinhistoria och ett stort antal empiriska arbeten. Hans licentiatavhandling handlade om betydelsen av ekonometriska modellers struktur för valet av statistisk skattningsmetod. Avhandlingen skrevs på svenska men avkastade två vetenskapliga artiklar på engelska, en tillsammans med Herman Wold (1946) och en annan tillsammans med Bent Hansen (1954–55). Bentzel var här involverad vid fronten av den ekonometriska debatten i diskussioner med storheter som Trygve Haavelmo, Jan Tinbergen och Tjalling Koopmans.

Frågan gällde hur ekonometriska modeller ska konstrueras, om variablerna i en modell kan tillåtas påverka varandra simultant inom en och samma period eller om modellerna ska konstrueras som logiska kausala kedjor, s k rekursiva system, där variabler i en period endast påverkar variabler i efterföljande perioder, eller i samma period men då blott i en riktning. Vid skattning av parametrar i den första typen av modeller fallerar den enkla standardmetoden, den s k minsta-kvadratmetoden (OLS). Trygve Haavelmo bevisade att den gav upphov till oklarheter om vad som estimeras. För den andra typen av modeller, kausala kedjor, visade Bentzel och Wold att OLS fungerar lika bra som s k *maximum likelihood*, alltså utan snedvridning av resultaten.

Problemet gäller inte bara hur man bör bygga ekonometriska modeller utan också vad som är möjligt med hänsyn till hur det statistiska materialet ser ut. Rena kausalkedjor ställer mycket större krav på datatillgång än de simultana, interdependenta modellerna. Data är ofta aggregerade över tiden, exempelvis årsdata över BNP, konsumtion och investeringar. I sådana fall verkar simultanitet vara det enda rimliga, då tidsperioden är så lång att det hinner pågå ömsesidig påverkan inom tidsperioden, t ex genom att konsumtionen påverkar BNP samtidigt som BNP påverkar konsumtionen. Relationerna mellan de variabler som bestäms av en modell kan då inte ges en kausal tolkning. För att bygga rena kausalkedjor måste data disaggregeras över tiden till så korta perioder att påverkan mellan variablerna bara kan gå i en riktning. Problemet blir då främst en fråga om tillgång på data. Stockholmskolans makroteori utgjordes av enkla kausala kedjor, som teorin framställdes exempelvis i Erik Lindahls *Studies in the Theory of Money and Capital* från 1939.

I uppsatsen med Bent Hansen visar författarna att en grundmodell kan vara en kausal kedja, eller som det heter rekursiv, vid korta periodlängder, men att förlängningen av periodlängden i de statistiska dataserierna introducerar simultanitet mellan de i modellen bestämda variablerna. Det betyder att de data som oftast finns tillgängliga gör minsta kvadratmetoden olämplig vid regressionsanalys.

2. Avhandlingen

Efter lic-avhandlingen och artiklarna 1946 och 1954–55 återvände Bentzel aldrig till renodlade statistiska och ekonometriska problem. Avhandlingen,

Inkomstfördelningen i Sverige (1952), innehöll dock en teoretisk genomgång av olika mått på inkomstfördelningars skevhet. Den är ett omfattande och gediget empiriskt arbete om olika aspekter på vårt lands inkomstfördelning under 1930- och 1940-talet. Avhandlingen förblev länge ett standardverk och är i Sverige oöverträffad vad gäller omfattning och klarhet inom ämnesområdet.

I en försiktig kommentar gjorde dock Bentzel misstaget att förutsäga att den skattepolitiska utjämningen av den vertikala inkomstfördelningen knappast skulle fortsätta. Men han förutsade också en fortgående automatisk utjämning. Den skulle följa av omflyttningen av arbetskraft från jordbruk till industri, av att större förmögenheter beskattades och att den allmänna demokratiseringen medförde utbyggd socialpolitik. Vad gäller de senare förutsägelserna fick han rätt.

I avhandlingen lanserade Bentzel, tillsammans med andra mått på ojämnheten hos en inkomstfördelning, den så kallade maximala utjämningskoefficienten. Det måttet anger hur stora inkomster som måste överföras från de välbeställda (de som har högre inkomst än medelinkomsten) till de mindre välbeställda (de under medelinkomsten) för att alla ska få samma inkomst. Bentzel föredrog detta mått på grund av dess enkelhet och därför att måttet lätt lånar sig till tolkningar i termer av värderingar och välfärd. Svagheten är möjligen att måttet är helt okänsligt för omfördelningar mellan individer ovan respektive under medelinkomsten. De flesta andra mått är komplexa och svåra att tolka intuitivt. Ursprunget till detta mått var en idé från Erik Lindahl.

Det säger något om kvalitetskraven på doktorsavhandlingar vid början av 1950-talet att Bentzel bara erhöll betyget *Ba*, ett betyg som inte gav docentkompetens. Men det var en överenskommelse med läraren Erik Lindahl att avhandlingen skulle läggas fram med det lägre betyget för att spara tid.

Avhandlingen fick inte många efterföljare. Området är svårbehandlat, tungt empiriskt och ligger lite vid sidan av den ekonomiska teorins kärnområden.¹ Den skrevs på svenska vid IUI som en del av den statliga Penningvärdeundersökningen och utgör inledningen till Bentzels många omfattande empiriska arbeten.

Bentzel själv återkom till fördelningsproblematiken 1970 i en uppsats publicerad i tidskriften *Review of Income and Wealth*. Han frågar sig där hur meningsfulla olika inkomstfördelningsstudier är. Att inkomstfördelningen tilldrar sig politiskt intresse beror på dess förmenta betydelse för konsumtionsfördelningen i samhället och i sista hand för fördelningen av "välfärden". Han anger flera skäl till varför inkomstfördelningen har föga informationsvärde för fördelningen av konsumtionen och än mindre för välfärden; ungdomar bor kvar hemma, män gör militärtjänst och några lever på ärvda förmögenheter.

¹ Roland Spånt var student till Bentzel och doktorerade på studien *Den svenska inkomstfördelningens utveckling* (Spånt 1975).

3. Konsumtionsstudien vid IUI

Från 1948 var Bentzel anställd vid IUI i olika omgångar. 1961 blev han, som nämnts, institutets chef. Det skrevs många fina doktorsavhandlingar under hans tid som chef. IUI förblev under hans tid den ledande institutionen i Sverige vad gäller empirisk forskning i nationalekonomi.

Slutet av 1950-talet var en produktiv period för Bentzel. Han skrev då både omfattande empiriska verk och teoretiska uppsatser. Det största arbetet är studien *Den privata konsumtionen i Sverige 1931–65*. Boken utkom 1957 och omfattade prognoser för olika slags privat konsumtion fram till 1965. Studien är den första i sitt slag i Sverige med en uppdelning på ett 60-tal varugrupper. Datamängden var alltså omfattande och Bentzel höll ihop detta projekt med sju medarbetare. Metoden var regressionsanalys för uppskattningar av inkomst- och priselasticiteter. De viktigaste förklarande variablerna var inkomstnivå, befolkningens storlek och priser. Tidsseriedata jämfördes med estimat från de statliga levnadskostnadsundersökningarna och annat tvärsnittsmaterial och liknande studier från andra länder än Sverige. Det visade sig att prognoserna stämde väl med utfallen.

4. Teoretiska uppsatser

1956 utkom en festskrift till Bentzels lärare Erik Lindahl. Bentzel (1956a) bidrog med en teoretisk studie, ”Om aggregation av produktionsfunktioner”. I makroekonomisk teori används produktionsfunktioner ofta som om t ex nationen, näringslivet eller industrisektorn vore *ett* ekonomiskt subjekt som eftersträvar vinstmaximering ungefär som ett enskilt företag, men med endast en produkt på programmet. Produktionsvolymen bestäms av insatserna av arbetskraft och kapital samt av den tekniska utvecklingen. På det sättet används produktionsteorin i analogi med dess användning i mikroteorin för ett enskilt företag. Man använder t ex som villkor för jämvikt på arbetsmarknaden att det råder överensstämmelse mellan arbetskraftens marginella produktivitet i samhället som helhet och reallönen.

Frågan som Bentzel behandlade är om man med aggregat av variabler för hela eller stora delar av samhället kan arbeta på samma sätt som med individdata. Bara att mäta kapitalmängden i samhället som ett realt bestånd, ”en volym”, bestämd av tidigare investeringar är ingen lätt sak. Bentzels resultat är att det behövs mycket speciella villkor för att det ska vara möjligt att arbeta med aggregerade produktionsfunktioner. Men makroanalysen, som alltid medför inadekvata aggregationer, behöver inte vara ofruktbar om den kompletteras med analys av de speciella effekter som följer av att aggregerade data blir inadekvata, t ex relativprisförändringar (något som sällan sker). Uppsatsen är tämligen teknisk och skrevs på svenska.

Bentzels uppsats (1956b), ”Produktivhetsproblemet i den penning- och lönepolitiska diskussionen i vårt land”, är en utförlig doktrinhistorisk redogörelse för den diskussion bland ekonomer som startade med vår världsberömda lundaprofessor Knut Wicksells studie *Geldzins und Güter-*

preise redan 1898. Det var en debatt som med olika intensitet pågick ännu in på 1950-talet.

Frågan gällde huruvida produktivitetstillväxten i samhällsekonomin borde medföra prisstabilitet och stigande löner eller fallande priser och konstanta löner. Diskussionen tog fart när Knut Wicksell och David Davidson, professor i nationalekonomi i Uppsala, kom att inta olika ståndpunkter.

Under världskriget 1914–18 pågick en snabb försämring av penningvärdet. Prisnivån steg då med 140 procent eller ungefär 25 procent per år. Trots att Wicksells uppfattning var att monetär jämvikt representerades av stabila priser så rekommenderade han efter första världskriget ett prisfall, som skulle möjliggöra en återknytning av kronan till guldpriset vid 1914 års nivå. Wicksells motiv var rättvisa. Folk som sparat t ex i obligationer hade fått se sina förmögenheter urholkade av prisstegringarna under kriget. Av rättviseskäl borde priserna sänkas så att förmögenheterna kunde återfå tidigare realvärde.

Politiken drevs faktiskt igenom så att Sverige, som första land i världen, återknöt till guldpriset från 1914 efter precis tio år. Löner och priser sänktes genom en drastisk konjunkturnedgång efter kriget. Följden blev massarbetslöshet, produktionsbortfall och misär.

Wicksells argument för återknytning av valutan till 1914 års guldpris låg också bakom ”Davidsons norm”, att priserna genom penningpolitiken borde styras så att de utvecklades omvänt proportionellt mot produktiviteten. Vid stigande produktivitet borde priserna falla i samma mån och nominallönerna hållas konstanta. På så sätt skulle inte bara löntagarna utan även pensionärer med förmögenheter i obligationer eller vanligt banksparande få del av standardstegringen. Diskussionen fick betydelse för regeringens politik efter andra världskriget och för lönepolitiken.² Davidsons norm återfinns klart formulerad i *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* liksom i Proposition 252 till 1944 års riksdag. Finansminister Ernst Wigforss låg bakom båda publikationerna.

Bentzels genomgång är en bred redovisning av en debatt där många framstående ekonomer deltog, bl a Erik Lindahl, Gunnar Myrdal, Dag Hammarskjöld och Erik Lundberg. Davidsons norm kan, i jämförelse med dagens penningpolitiska inflationsmål på två procent, närmast sägas innebära att den nominella BNP-utvecklingen hålls konstant.

5. Politikorienterade bidrag

Bentzel syftade aldrig direkt till att publicera sig i internationella tidskrifter, något som i dagens forskarvärld är en helt dominerande uppgift. Bentzel, liksom den äldre professorskollegan Erik Lundberg, m fl, skrev ofta på svenska. Jag frågade en gång Erik Lundberg om detta. Han svarade att när han utbildades som forskare på 1930-talet fanns det knappast något finare

² Se också kapitel 2 i min bok *Rättvisa, solidaritet och anpassning. Landsorganisationens ekonomiska politik under fem årtionden* (Bergström 2007).

att skriva i än svenska publikationer, t ex *Ekonomisk Tidskrift*, föregångaren till *Scandinavian Journal of Economics*. De bästa forskarna i nationalekonomi fanns i Sverige och möjligen i övriga Skandinavien. Det fanns ingen anledning att söka sig utomlands för att bli tryckt, var inställningen.

Bentzel tillhörde en yngre generation än Lundberg, Myrdal, Ohlin och Lindahl. Hans generation levde i brytningen mellan den nationella och internationella orienteringen av ämnet nationalekonomi. På 1950- och 1960-talen hade USA blivit den ledande och dominerande nationen inom den ekonomiska forskningen. Bentzels generation och de tidigare nämnda forskarna var policyorienterade, dvs mindre inomvetenskapligt inriktade än dagens nationalekonomer. Man sökte främst sina problem i verkligheten utan att sträva efter anknytning till den pågående inomvetenskapliga debatten.

1963 skrev Bentzel tillsammans med Assar Lindbeck och Ingemar Ståhl den lilla boken *Bostadsbristen. En studie av prisbildningen på bostadsmarknaden*. Boken behandlar både bostadsmarknaden och byggmarknaden och hur dessa samspelar. Bostadsmarknaden utmärks av ett trögrörligt bestånd av bostäder, som visserligen kan byggas om och utökas över tiden, men i relation till hela bostadsbeståndet är de årliga förändringarna av bostadsutbudet små. Detta ger denna marknad speciella egenskaper.

Hyresregleringen med hyror under nivån på en fri marknad gav upphov till bostadsbrist med köer. Eftersom hyressättningen baserades på historiska produktionskostnader i byggsektorn uppstod en hyressplittring i jämförelse med en efterfrågestyrd hyressättning som skulle ge olika hyror beroende på bostadskonsumenternas preferenser vad gäller läge och attraktivitet i övrigt.

Genom de regleringar som rådde i Sverige på 1950- och 1960-talen var hyrorerna alltså tämligen oberoende av bostadskonsumenternas värderingar med hänsyn till läge, kommunikationer och andra förhållanden. (Detta gäller i stort sett fortfarande för hyreslägenheter.) Författarna pläderade för en övergång till marknadshyror kombinerade med olika samhällsekonomiska insatser som skatter och bidrag för att motverka de fördelningskonsekvenser som marknadshyror skulle medföra.

Vid tiden för bokens publicering var den bostadspolitiska debatten intensiv och boken kom att lyfta hela debatten. Någon omprövning av hyresregleringen skedde dock inte förrän just i våra dagar, då lägesfaktorer och andra efterfrågekomponenter (försiktigt) ska ges en större roll i hyresbildningen.

Under 1950- och 1960-talet gavs IUI vid flera tillfällen uppdraget att i samband med de statliga långtidsutredningarna (LU) belysa framtidsperspektiven för svensk industri. Bentzel spelade en viktig roll inom Långtidsutredningarna som ledamot i LU 55 och LU 59.³

1966 skrev Bentzel tillsammans med Jan Beckeman *Framtidsperspektiv för*

³ Carl-Johan Åberg har skildrat samarbetet mellan långtidsutredningarna och IUI, samt den roll Ragnar Bentzel spelade i dessa sammanhang (Åberg 2009).

svensk industri 1965-1980. Författarna förutsåg en snabb utveckling för verkstadsindustrin med en uppbromsning för varven, gruvorna, järnverken samt skogsindustrin. Dessa retarderande branscher svarade vid mitten av 1960-talet för 50 procent av den svenska exporten. För att undvika problem med betalningsbalansen skulle verkstadsindustrin behöva expandera i mycket snabb takt. Författarna var tveksamma till möjligheterna att åstadkomma en så snabb ökning av verkstadsindustrin att den skulle kunna kompensera för de vikande branscherna. 1970-talet blev ju också ett årtionde med ständiga bytesbalansproblem och stora omstruktureringar av de näringar som utpekats som tillbakagående. Analysen höll mycket hög klass.

Här ska också nämnas att Bentzel under fyra år, 1979–80 och 1983–84, deltog i det arbete som bedrevs av SNS Konjunkturråd (1983–84 SNS Ekonomiska råd). Det var en brytningstid i Sverige med kostnadskriser, devalveringar, regeringsbyte och offentlig skulduppbyggnad. Rådet bestod av några av de bästa policyorienterade ekonomerna i landet och spelade en stor roll i den ekonomisk-politiska debatten under dessa år.

6. Ekonomisk tillväxt

Ragnar Bentzel hade ett starkt intresse för ekonomisk tillväxt. Ett par av de viktigaste bidragen publicerades i svåråtkomliga, föga spridda publikationer, varför de blev okända för den internationella ekonomkåren. De två viktigaste uppsatserna (Bentzel 1959, 1968) skrevs på svenska i en klar språkdräkt. Bentzel skrev själv om bortvalet av matematik: ”Att jag gått denna föga ortodoxa väg är betingat därav, att jag velat göra framställningen läsbar även för personer utan större matematiska insikter” (Bentzel 1959, s 46).

Genom Keynes makroteori blev den privata konsumtionen, och därmed sparandet, viktiga vid analysen av samhällsekonomin. Bestämningfaktorer bakom den privata konsumtionen är viktiga både ur konjunkturpolitisk synvinkel och för den ekonomiska tillväxten. Efter publiceringen av Keynes bok *The General Theory of Employment, Interest and Money* 1936 kom en stor del av makroforskningen att ägnas åt den aggregerade konsumtionsfunktionen i samhällsekonomin.

Keynes hade framhållit att sparandets andel av inkomsten i allmänhet ökar med stigande inkomst. Flera forskare i Keynes efterföljd höll fast vid den hypotesen, som implicerar risk för en framtida stagnation, därigenom att det ökande sparandet skulle medföra bortfall av efterfrågan och sysselsättningsvärigheter, förutsatt att inte sparandet kompensterades av stigande investeringar.

Detta synsätt kom snart att revideras. James Duesenberry, och även Franco Modigliani, formulerade teorier om den relativa inkomstens betydelse för sparandet. Fattiga hushåll sparar lite eller inget, rika hushåll mycket. Det är detta sparandemönster som observeras vid sk tvärsnittsstudier (budgetstudier) vid en given tidpunkt. Men det är en helt annan sak vad som sker med sparandet när inkomsterna för alla grupper i samhället sti-

ger över tiden med den ekonomiska tillväxten. De relativt fattiga kommer att spara mindre än de relativt rika, men sparandet som andel av de totala disponibla inkomsterna behöver inte stiga. Framkomsten av ständigt nya varor motverkar sjunkande sparande.

En annan teori om sparandet lanserades av Milton Friedman, nämligen den om betydelsen av den permanenta inkomsten. Friedman tänkte sig att hushållens inkomster kan delas upp i en permanent del och en tillfällig del som adderas till den permanenta för att ge den aktuella inkomsten. Med permanent konsumtion avsåg Friedman den planerade konsumtionen, medan han antog att det finns en tillfällig del som kan betraktas som en restpost. Det är mellan den permanenta inkomsten och den permanenta konsumtionen som man kan vänta sig ett konstant förhållande, både i tvärsnittsstudier och vid inkomstutveckling över tiden. Dessa hypoteser avfärdade den risk för stagnation som var en viktig följd av Keynes formulering.

Bentzel vände sig emot slutsatserna av dessa två teorier, att sparande och inkomster vid ekonomisk tillväxt skulle växa parallellt. Han introducerade i stället den s k generationseffekten som modifierar de ovan nämnda teorierna.

Tankegången är följande. Antingen målsparar hushållen för senare konsumtion eller också köper de på kredit, varvid sparandet inträffar efter konsumtionen. I båda fallen blir det fråga om ett tidsavstånd mellan sparandet och konsumtionen. För att klargöra sin tankegång tar Bentzel pensions-sparandet som exempel. Det är här fråga om ett målsparande för framtida konsumtion. Han antar att det inte sker någon förändring i människors preferenser eller befolkningens sammansättning och att priserna förblir konstanta. Om i detta fall människors inkomster är stationära år efter år, uppstår inget nettosparande. Det som de aktiva generationerna betalar in som premier samt räntan på premiereserven motsvarar då precis de utfallande pensionerna. Försäkringspremierna är ju utformade så, för ett stationärt samhälle, att den aktiva befolkningens årliga sparande (premierna plus räntan) är lika stort som den passiva befolkningens förbrukning av de hopsamlade sparmedlen.

I ett samhälle med stigande inkomstnivå, däremot, kommer de aktiva generationernas sparande att överstiga de passiva generationernas förbrukning, så att ett nettosparande uppstår, förutsatt att sparviljan växer med inkomstens storlek. Bentzel visar också att det omvända gäller vid fallande inkomster, då blir nettosparandet negativt, mer negativt ju snabbare takten i inkomstminskningen är. Denna s k generationseffekt innebär att nettosparandet blir desto större ju snabbare inkomsterna ökar. Den tankegång som Bentzel exemplifierade med pensions-sparande illustrerar en mekanism som är närvarande vid allt målsparande.

Analysen utgörs alltså av en livscykelmodell, driven av befolkningsökningen och tillväxten i per capita-inkomsten. Generationseffekten blev senare allmänt känd genom en uppsats av Albert Ando och Franco Modigliani (1963). Bentzels uppsats hade då varit tryckt i fyra år i den anonyma

årsskriften *Festskrift tillägnad Halvar Sundberg* från Uppsala universitet 1959.

Den andra uppsatsen är normativ. Denna originella uppsats publicerades också den i en föga spridd publikation, nämligen 1968 i en festskrift till universitetsrektor Torgny Segerstedt. Uppsatsen skrevs ursprungligen för den statliga långtidsutredningen 1960. Bentzel undersökte där möjligheterna att bestämma den optimala investeringskvoten i samhällsekonomin. Det samhällsekonomiska problemet att bestämma en optimal sparkvot är helt olik det problem som enskilda individer står inför vid sina sparbeslut. En enskild individ kan fatta ett sparbeslut, t ex att göra en banksättning, med förväntan om en viss avkastning och med vissheten om att det kapital som sparats kan disponeras när som helst. Ur den enskilde individens synpunkt förhåller det sig inte så vid samhällsekonomiska sparbeslut. Enskilda individer betalar alltid för offentliga investeringar, genom höjda skatter och därmed sänkt privat konsumtion eller genom sänkta utgifter för offentlig konsumtion. Det ”belopp” som en individ då avstår från för att finansiera den offentliga investeringen kan aldrig återfås av den enskilde. Denne ställer då högre krav på den offentliga investeringens avkastning än på motsvarande privata investering. Bentzel liknar en offentlig investering vid att en enskild individ köper en obligation som är oinlöslig. För att någon ska vara villig att köpa en sådan obligation måste avkastningen vara högre än för en obligation vars nominella belopp när som helst kan återinlösas.

Problemet ställer sig dessutom olika för individer i olika åldrar. För att en person i slutet av sitt liv skulle vilja köpa en oinlöslig obligation måste avkastningen vara mycket hög jämfört med en vanlig obligation. Avkastningen måste ju vara så stor att den under den återstående (korta) livstiden överstiger den gjorda investeringen. För en ung person måste avkastningen visserligen vara högre än för en vanlig obligation – men den behöver inte vara så mycket högre, eftersom en yngre person kan avnjuta investeringens avkastning under en längre tid. Ju yngre en person är desto mer vinner denne på att samhällets sparkvot stiger och därmed höjer framtida inkomster via ökad kapitalbildning.

Bentzel konstaterade att i en växande ekonomi kommer framtida generationer att ha det bättre ställt än de nu levande. Morgondagens 30-åringar kommer att få det bättre än dagens 30-åringar, morgondagens 40-åringar får det bättre än dagens 40-åringar osv. Varje kohort får en högre inkomstnivå än den närmast föregående kohorten.

Om investeringskvoten höjs, med stigande framtida inkomster som följd, innebär det en inkomstomfördelning från äldre till yngre åldersklasser. De yngre hinner då få del av avkastningen av investeringen medan de äldre främst får betala utan att hinna ”skörda frukterna” i samma utsträckning som de yngre. Det innebär därmed att det blir fråga om en omfördelning från personer med relativt låga inkomster till personer med högre inkomster.

Bentzel gjorde tankeexperimentet att det sker en omröstning om sparkvoten, där medianväljaren med hänsyn till ålder faller utslaget. I ett räkneexempel visade han att, vid en investeringsökning med 12 procents internränta, skulle personer över 40 år rösta emot en höjning av investeringskvoten, medan personer under 40 skulle rösta för om alla individer drabbas lika av finansieringen och individerna handlar rationellt med egen nytta för ögonen. En väg ut ur denna generationskonflikt vore en differentiering av skattefinansieringen av investeringar efter ålder.

Tre generella slutsatser kommer ur analysen:

- Motivet att höja investeringskvoten i samhället är större ju högre räntabiliteten är på den marginella investeringen.
- Motivet för en höjning av investeringskvoten är lägre ju större andel av befolkningen som är nära eller över pensionsåldern.
- Ju snabbare den ekonomiska tillväxten är, desto mindre är motivet för att höja investeringskvoten.

Bentzels uppsats är ett utnyttjande av *medianväljarteoremet* redan innan detta hade kommit till användning i ekonomisk teori. Uppsatsen är skriven utan formelapparat, så att vem som helst kan ta del av den, vilket är typiskt för mycket av Bentzels vetenskapliga produktion. Nya idéer, som visar sig ha långtgående implikationer, kan formuleras i enkel språkdräkt.

En sammanfattning av Bentzels tillväxtforskning publicerades i en festskrift till Marcus Wallenberg (Bentzel 1980).⁴ Bentzel använde den typ av modell som vi på svenska kallar för "årgångsansatsen". Egenskaperna hos denna typ av tillväxtmodeller är mycket rikligare än hos de neoklassiska modellerna. Investeringarnas tidsprofil spelar här en roll för produktionsvolymens utveckling. Kapitalförslitning och skrotning av kapital bestäms inom ramen för modellen. Den tekniska utvecklingen delas upp i sådant som beror av att investeringar genomförs och sådan produktivitetssökning som uppstår utan investeringar. Det senare brukar kallas "Horndalseffekten" och beror av dagliga små förbättringar av produktionsmetoderna, organisatoriska förändringar m m.

Bentzels studie omfattar ett tidsspänn på över 100 år. Alla som sysslade med ekonomisk forskning inser vilka svårigheter datainsamlingen medför. Trots detta fick han ut intressanta och trovärdiga resultat av de simuleringar som han genomförde med modellen.

7. Läraren-handledaren

Under forskarutbildningen efter licentiatexamen hade jag privilegiet att ha två handledare, Ragnar Bentzel och Erik Lundberg. De var mycket olika. I Erik Lundbergs fall bestod handledningen av diskussioner om manuskript vid seminarier. Han flödade av idéer och uppslag till alternativa ansatser och undersökningar. Den stackars doktorand som lydde varje vink från

⁴ Den teoretiska modellanalysen finns i Bentzel (1978).

Lundberg kunde återkomma vid nästa seminarium och finna sig ställd inför en Lundberg som undrade vad doktoranden nu tagit sig för.

För att dra full nytta av Erik Lundbergs handledning måste man vara ganska långt kommen, ha självförtroende och eget omdöme, annars hamnade man i ständiga återvändsgränder. Han fick inte fram särskilt många doktorer. Men han var spännande, uppslagsrik och humoristisk. Ibland tog ironin överhand med förödande resultat för någon stackars manusförfattare, som närmast krossades.

Hur annorlunda var inte Ragnar Bentzel! Han kunde komma med ämnesförslag, som då var väl genomtänkta. Han gav kanske inte mycket anvisning på metoder och litteratur i förväg men var desto värdefullare när något fanns skrivet. Han kunde mycket matematik och upptäckte genast när något var galet. Men det var inte det viktiga, ty han trängde alltid in bakom formlerna, in i det ekonomiska innehållet. Det gick aldrig att komma förbi honom med oklarheter i matematik och framför allt inte när det gällde det ekonomiska sakinnehållet. Det var just dessa egenskaper som visade Bentzels skarpsinne.

Bentzel berättade en gång om sin högt värderade lärare, Erik Lindahl, som var en framstående teoretiker. Han var en dålig föreläsare, berättade Bentzel. Han framstod som osäker och virrig vid svarta tavlan. Han kunde skriva upp den enklaste formel, den för en rät linje, och börja sudda och flytta om parametrar och variabler. Bentzel funderade över om Lindahl gjorde detta för att locka studenterna till aktivitet och diskussion. Men så var det nog inte. Det komiska är att när Bentzel beskrev Lindahl är det som om han beskrev sig själv. Ragnar Bentzel var ingen vidare föreläsare.

Eftersom kurssystemet inte var utvecklat för högre studier skedde undervisningen i seminarieform. Där kom Bentzel med sitt skarpsinne mer till sin rätt. Ibland var han något okänslig för uppskärade och osäkra studenter i behov av uppmuntran. I några fall medförde det att begåvade studenter lämnade Uppsala i vredesmod efter någon seminarieövning. Detta berodde på, har jag kommit fram till senare, att han behandlade alla som jämlikar. Han kritiserade en ung doktorand som han skulle ha kritiserat en framstående kollega, vänligt men skarpt i sak.

Bentzel var duktig på att ordna finansiering genom stipendier och välbetald undervisning åt sina studenter. Han såg till att de kom med på konferenser och utbyten. Institutionen företog på hans initiativ resor till framstående lärosäten utomlands. Bentzel behöll hela tiden i Uppsala ett nära samarbete med sin gamla arbetsplats IUI, så att några studenter kunde skriva sina doktorsavhandlingar där med finansieringen ordnad.

8. Övrig verksamhet

Då och då anlätades Bentzel som föredragshållare av någon organisation inom näringslivet eller annan intresseorganisation. Han gjorde det inte för pengar, som han verkade rätt ointresserad av. Jag minns en morgon på 1960-talet när jag stötte på honom efter att han varit ute och talat. Han var helt

upprörd. ”Kan du tänka dig”, sa han, ”de försökte betala mig svart”. Bentzel besjälades av den gamla ämbetsmannamoral som länge präglade vårt land.

Han anlätades av olika offentliga utredningar och var, som nämnts, under några år engagerad i SNS Konjunkturråd. I alla sådana populärvetenskapliga sammanhang eller utredningar tog han mycket allvarligt på uppgiften. Han skrev om ofta och hans prosa präglades av en sällsynt klarhet. Uppdragsgivarna fick alltid valuta för pengarna, ibland förstod de nog inte vilken hårdvaluta de fick.

9. Pensioneringen

Ragnar Bentzel och hustrun Bibbi stannade kvar i Uppsala efter pensioneringen. Han upprätthöll kontakten med sin gamla institution. De hade ett generöst hem och ett livligt umgänge. Bibbi gick bort före Ragnar och ensamheten blev inte lätt. Han drabbades av flera tumörer och visste att slutet närmade sig. Han sa själv på vintern 2005 att han ville leva under sommaren men inte en vinter till. Han slutade på Hospis i Uppsala, ständigt uppvaktad av sina barn och gamla vänner bland stans professorer och gamla elever.

In i det sista kunde vi samlas vid ett glas konjak, för att lindra, och sampråka. ”Naja” ville alltid höra om andra ekonomer, vilka jag träffat i utlandet och om politiken i Sverige. Jag kunde berätta att jag på olika resor mött ekonomer på flera håll i världen med minnen av honom som en person som alltid spred ljus och värme i sin omgivning.

REFERENSER

Ando, A och F Modigliani (1963), ”The ’Life Cycle’ Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests”, *American Economic Review*, vol 53, s 55-84.

Bentzel, R (1952), *Inkomstfördelningen i Sverige*, IUI, Stockholm.

Bentzel, R (1956a), ”Om aggregation av produktionsfunktioner”, i *25 Economic Essays in Honour of Erik Lindahl*, 21 November 1956, Ekonomisk tidskrift, Stockholm. Även utgiven som Småtryck från IUI 1957:6, Stockholm.

Bentzel, R (1956b), ”Produktivtetsproblemet i den penning- och lönepolitiska diskussionen i vårt land”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 58, s 219-236.

Bentzel, R (1959), ”Några synpunkter på sparandets dynamik”, i *Festskrift tillägnad Halvar Sundberg*, Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Bentzel, R (1968), ”Den optimala fördelningen mellan konsumtion och investering”, i Lindskog, B (red), *Universitetet och forskningen: Studier tillägnade Torgny T. Segerstedt på sextioårsdagen*, Uppsala universitet, Uppsala.

Bentzel, R (1970), ”The Social Significance of Income Distribution Statistics”, *Review of Income and Wealth*, vol 16, s 253-264.

Bentzel, R (1978), ”A Vintage Model of Swedish Economic Growth from 1870 to 1975”, Working Paper 1:1978, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

Bentzel, R (1980), ”Svensk ekonomisk tillväxt 1870 till 1975”, i Dahmén, E och G Eliasson (red), *Industriell utveckling i Sverige. Teori och verklighet under ett sekel*, Festskrift till Marcus Wallenberg, IUI, Stockholm.

Bentzel, R och J Beckeman (1966), *Framtidsperspektiv för svensk industri 1965-1980*, IUI, Stockholm.

Bentzel, R och B Hansen (1954-55), ”On Recursiveness and Interdependency in Economic Models”, *Review of Economic Studies*, vol 22, s 153-168.

Bentzel, R, A Lindbeck och I Ståhl (1963), *Bostadsbristen. En studie av prishälden på bostadsmarknaden*, Småtryck från IUI 1963:27, Stockholm.

Bentzel, R m fl (1957), *Den privata konsumtionen i Sverige 1931-65*, IUI, Stockholm.

Bentzel, R och H Wold (1946), ”On Statistical Demand Analysis from the Viewpoint of Simultaneous Equations”, *Skandinavisk Aktuarietidskrift*, vol 29, s 95-114.

Bergström, V (2007), *Rättvisa, solidaritet och anpassning. Landsorganisationens ekonomiska politik under fem årtionden*, Atlas, Stockholm.

Lindahl, E (1939), *Studies in the Theory of Money and Capital*, George Allen & Unwin, London.

Spånt, R (1975), *Den svenska inkomstfördelningens utveckling*, doktorsavhandling, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

Wicksell, K (1898), *Geldzins und Güterpreise: Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen*, nyutgåva 1984, Scientia Vlg, Aalen.

Åberg, C-J (2009), "Långtidsutredningarna – en blandekonomins spegel", i Henrekson, M (red), *IFN/UI 1939 – 2009. Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*, Ekerlids Förlag, Stockholm.